

Narratieve benaderingen in de praktische theologie

R.Ruard Ganzevoort

Verschenen in: *Humanistiek* 12 (47), 61-70

Hoewel narratieve benadering in specifieke zin pas vrij recent ontwikkeld zijn binnen de praktische theologie, kan men ook stellen dat er een lange intrinsieke relatie is tussen de twee. Religieuze praktijken die het basismateriaal vormen voor de praktisch-theologische reflectie zijn immers vaak direct gerelateerd aan verhalen. Op de ene of andere manier worden menselijke verhalen verbonden met verhalen over (en van?) God. Liturgie en rituelen belichamen verhalen uit de spirituele traditie en leven die steeds opnieuw uit, zodat hedendaagse deelnemers daaraan met hun eigen individuele verhalen kunnen participeren. Pastorale en geestelijke zorg richten zich specifiek op die individuele verhalen in hun relatie met levensbeschouwelijke tradities. Religieuze vorming draagt de verhalen van een traditie uit om zodoende nieuwe generaties te helpen bij het opbouwen van een repertoire aan potentieel betekenisvolle verhalen. En ook als de praktisch theologen zich richten op de populaire cultuur, zoeken ze naar verhalen van betekenis in en onder de culturele praktijken. Natuurlijk zijn die verbindingen soms verre van harmonieus. Kritische bijdragen van gemarginaliseerde stemmen dagen de narratieve hegemonie van dominante groepen en hun interpretatie van de religieuze traditie uit door verhalen aan te reiken van de persoonlijke ervaringen van bijvoorbeeld vrouwen (Neuger 2001), mensen van verschillende huidskleur (Andrews 2002), of homoseksuele gelovigen (Kundtz & Schlager 2007). In zekere zin is theologische reflectie op religieuze praktijken dan ook altijd een reflectie op de samenloop van en verbindingen en conflicten tussen al die verhalen.

Zoals dit artikel zal laten zien, zijn er ten minste drie dimensies aan narratieve benaderingen die in specifieke bijdragen meer of minder centraal kunnen staan. De eerste betreft het gebruik van narratieve gestalten in concrete religieuze communicatie als prediking en pastorale zorg. De tweede is de empirische analyse en deconstructie van religieuze subjectiviteit die eigen is aan verhalen. De derde is een kritische voorkeur voor de empowerment van gemarginaliseerde stemmen door voor hun verhalen een publiek te scheppen. Deze drie dimensies komen samen in wat wel heet de 'narrative turn', maar ze maken het ook onmogelijk een simpele beschrijving te geven van narratieve benaderingen. Ik zal in dit artikel allereerst ingaan op die narratieve wende, de invloed van de filosofie van Ricoeur en daaruit volgende bijdragen in de theologie en de gedrags- en geesteswetenschappen, uitmondend in een

beschrijving van narratieve benaderingen in de praktische theologie. Daarna zal ik enkele kernthema's bespreken in narratief praktisch-theologisch onderzoek en een formeel model van narrativiteit aanreiken dat dienstbaar kan zijn aan dergelijk onderzoek. Ten slotte zal ik ingaan op de mogelijkheden en beperkingen van narratieve benaderingen.

De narratieve wende

Aandacht voor de narratieve dimensie van religieuze tradities en praktijken is natuurlijk niet nieuw, maar kan door de tijden heen herkend worden, bijvoorbeeld in het *Breviloquium* van de dertiende eeuwse theoloog Bonaventura:

'... omdat het gemoed meer bewogen wordt door voorbeelden (exempla) dan door argumenten (argumenta), meer door beloften (promissiones) dan door redeneringen (ratiocinationes), meer door godsvrucht (devotiones) dan door definities (definitiones), daarom moest de Schrift niet de definiërende, analyserende en concluderende vorm (modum definitivum, divisivum et collectivum) aanwenden, om zekere hoedanigheden van een bepaald iets aan te tonen, zoals dat in andere wetenschappen geschiedt. Zij moest haar eigen vormen (modos proprios) hebben die, naargelang de verschillende gemoedsbewegingen, het innerlijk op verschillende wijzen zouden beïnvloeden; zodat als iemand niet bewogen wordt bij geboden en verboden (praecepta et prohibita), hij althans geraakt zou worden door voorbeelden die verhaald worden (per exempla narrata); en als iemand hierdoor niet bewogen wordt, hij geraakt zou worden door de weldaden (beneficia) hem betoond; en als iemand ook daardoor niet bewogen wordt, hij tenminste geraakt zou worden door wijze vermaningen (monitiones), door waarachtige beloften (promissiones), door verschrikkelijke bedreigingen (comminationes), opdat hij zo althans zou worden aangezet tot godsvrucht en lof van God.'

Hoewel Bonaventura het verhaal noemt als slechts een vorm waarin de Schrift het hart van mensen raakt, sluit zijn fundamentele onderscheid precies aan bij de twee modi van redeneren beschreven door de Amerikaanse cognitief psycholoog en pedagoog Jerome Bruner (1986), een vroege vertegenwoordiger van de narratieve wende. De ene modus is de logisch- paradigmatische, die probeert te overtuigen door argumenten en waarheid. De andere is de narratieve modus die probeert te overtuigen door gelijkenis met het leven zelf ('lifelikeness'). De eerste (argumentatief) overstijgt het lokale en particuliere en focust op het absolute of algemene. De andere (narratief) lokaliseert de ervaring in tijd en plaats en focust op het particuliere. Deze narratieve modus, zo begreep Bonaventura, is de modus van de religieuze traditie. Het is ook de centrale modus voor het bestuderen van religieuze praktijken. Wetenschappelijke praktisch-theologische aandacht voor verhalen moet dus rekenschap afleggen van andere manieren van kennen dan positivistisch rationalisme. Praktisch-theologen streven vaak niet naar algemene, objectieve

en absolute kennis, maar ontwikkelen een lokaal, particulier en in zekere zin subjectief verstaan.

Ondanks de lange geschiedenis van de narratieve dimensie is de systematische ontwikkeling van narratieve benaderingen (zeker ten aanzien van religieuze praktijken) veel recenter. De narratieve wende is te herkennen in tal van disciplines in de sociale en geesteswetenschappen sinds de tweede helft van de twintigste eeuw; het is inmiddels een centraal perspectief in theologie en religiestudies (Ganzevoort et al., in press). De belangrijkste invloed op deze wende is ontegenzeggelijk de hermeneutische filosofie van Paul Ricoeur. Voor de praktische theologie staan daarbij twee samenhangende noties central. De eerste betreft de narratieve structuur waarin we ons leven verstaan en leven; de tweede is dat betekenisvol handelen en identiteit kunnen worden geïnterpreteerd als ‘tekst’.

De idee dat ons verstaan en ervaren een narratieve structuur heeft, impliceert dat we onze ervaringen ordenen in verhaalachtige vormen, zoals de godsdienstfilosoof Stephen Crites (1971) schreef in zijn invloedrijke artikel “The Narrative Quality of Experience.” We leven ons leven van dag tot dag, maar we verstaan ons leven alsof het een verhaal was. Onze collectieve identiteit, geschiedenis en religieuze tradities zijn op vergelijkbare wijze als verhalen gestructureerd. Dit is een kwestie van ‘mimesis’ oftewel de representatie van de externe werkelijkheid in onze geest en ons kennen. Voortbordurend op een reeks filosofen van Aristoteles tot Gadamer beschrijft Ricoeur (1984-1988) drie dimensies van deze mimetische representatie. Allereerst is er een ‘wereld achter de tekst’ met daarin de context, gebeurtenissen en de achtergrond van de verteller (of dat nu een Bijbelschrijver is, een individu of groep). Daarnaast is er de ‘wereld van de tekst’, de tekstuur van zorgvuldig verweven elementen die samen een betekenislaag creëren. Ten slotte is er de ‘wereld voor de tekst’, de wereld die ons door de tekst voorgespiegeld wordt als mogelijkheid om in te wonen en daarmee als uitnodiging om te antwoorden. Deze drievoudige mimesis beschrijft hoe ons verstaan van ons leven en de wereld ontstaat en ook hoe we ons verhouden tot teksten uit een spirituele traditie.

De idee dat betekenisvolle handelingen kunnen worden gezien als een tekst heeft het mogelijk gemaakt hermeneutische theorieën en methoden toe te passen in de sociaal-wetenschappelijke bestudering van menselijke praktijken. Een narratieve benadering is dan ook breder bruikbaar dan voor het analyseren en interpreteren van narratieve, verbale vormen als levensverhalen, preken en bijbelverhalen. Ook menselijke handelingen, rituelen, en groepsgedrag in een religieuze gemeenschap kunnen we ermee bestuderen. Handelingen kunnen worden beschouwd als tekst in de zin dat ze bestaan uit de betekenisvolle communicatie van een ‘auteur’ met een ‘publiek’. Net zoals een tekst wordt de handeling relatief onafhankelijk van de auteur en van de oorspronkelijke situatie en wordt ze open voor

herinterpretatie door het publiek. Op dezelfde wijze kan identiteit gezien worden als narratieve structuur, dat wil zeggen als de reflectieve zelfinterpretatie van de persoon. Identiteit is derhalve niet een wezenskenmerk dat ontdekt moet worden, maar het verhaal dat iemand over zichzelf vertelt voor een bepaald publiek.

Als narratieve benaderingen niet beperkt zijn tot gebruikelijke tekstuele vormen, hebben we een open werkdefinitie van narrativiteit nodig. Narrativiteit omvat alle vormen van de representatie van werkelijke of fictionele situaties in een tijdsvolgorde. Deze volgorde verbindt gebeurtenissen tot patronen van causaliteit, wenselijkheid, ontwikkeling en betekenis.

Deze Ricoeuriaanse noties hebben bijgedragen aan de narratieve wende. Ze bewegen weg van een modernistische kijk op kennis als de directe representatie van een objectieve externe werkelijkheid en zien kennis, discours en handeling als sociale constructies, interpretaties van de wereld en het zelf waarmee we proberen betekenis te zien in die werkelijkheid terwijl we ons tegelijkertijd verbinden met anderen die het 'publiek' van onze verhalen vormen. Als we ons levensverhaal vertellen, of als we de verhalen van onze religieuze traditie doorvertellen en opnieuw uitleven in de liturgie, dan impliceert dat een actieve afweging wat wel en niet in het verhaal op te nemen en hoe een en ander te positioneren zodat het ons publiek zal aanspreken. De centrale dimensies van een narratieve benadering betreffen dus de relatie met dat wat gegeven is (de werkelijkheid, de feiten uit iemands levensloop, de traditie) en de relatie met diegenen voor wie men het verhaal vertelt (significante anderen, de wijdere wereld, God).

Dit impliceert een sterke positieve waardering voor de subjectiviteit van de verteller. Verhalen zijn niet slechts 'vensters' waardoor we de werkelijkheid waarover zij spreken, kunnen 'zien'. Verhalen zijn deel van een doorgaande dialoog waarin de verteller treedt met zijn of haar publiek. Elk verhaal dient om de relatie met het beoogde publiek tot stand te brengen, te onderhouden, te veranderen of te beëindigen (Day 1993). De eerste vraag die bij elk verhaal gesteld kan worden is dan ook niet wat dit verhaal mij vertelt over de externe werkelijkheid. Evenmin is de eerste vraag wat dit verhaal mij vertelt over de geest van de verteller. De allereerste vraag is wat dit verhaal mij vertelt over de relatie die de verteller heeft of wenst met het publiek (mensen en goden). Wat wil hij of zij bereiken met dit verhaal? In een narratieve benadering gelden handelingen en verhalen eerder als performatief dan als representatief.

Narratieve bijdragen van buiten de praktische theologie

Narratieve benaderingen binnen de praktische theologie bouwen voort op velerlei bijdragen in de theologie en in de sociale en geesteswetenschappen. Het is niet de bedoeling van dit artikel om al die bronnen in kaart te brengen, maar het is wel zinvol de verscheidenheid zichtbaar te maken door te wijzen op enkele zinvolle vertrekpunten voor verdere verkenningen.

Binnen de theologie is Yale Divinity School een broedplaats geweest voor de ontwikkeling van een narratieve benadering. Wetenschappers als H. Richard Niebuhr, Hans W. Frei en George Lindbeck benadrukten de narratieve aard van bijbelse verhalen tegenover een neiging om de tekst te reduceren tot algemene en rationele inhoud. Hun postliberale benadering bewoog weg van de rationalistische, individualistische en romantische focus van de liberale theologie en keerde terug naar een focus op het verhaal, de traditie en de gemeenschap. Christelijk geloof is in hun visie de taal van een gemeenschap waarvan de dieptegrammatica in de doctrines is beschreven. Ethici als Stanly Hauerwas namen deze notie op en ontwikkelden haar verder in hun eigen werkgebied. Andere wetenschappers met vergelijkbare inzet waren onder meer Edward Schillebeeckx en Walter Brueggeman. Veel (misschien wel de meeste) bijbelwetenschappers van vandaag werken met narratieve benaderingen, al wil dat niet zeggen dat ze altijd een door en door narratief perspectief hebben geadopteerd.

Een tweede voor de hand liggende en belangrijke bron is gelegen in de literatuurwetenschappen. Een scharnierpunt is het werk van Northrop Frye. Zijn structuralistische benadering van verhalen bracht hem ertoe archetypische patronen in verhalen te beschrijven, die niet alleen in moderne literatuur te herkennen zijn, maar ook in de Bijbel en in Griekse drama's. Mieke Bal en anderen pleitten voor meer kritische (bijvoorbeeld feministische) lezingen. Zo zou men niet alleen moeten vragen wie er spreekt in een tekst, maar ook wie er niet spreekt. Meer recent verwijzen praktisch theologen vooral ook naar het werk van de Russische filosoof en literatuurcriticus Mikhail Bakhtin, met name ook naar zijn notie van de polyfone auteur.

Een derde bron wordt geboden door psychologische theorieën en psychotherapeutische benaderingen. Kenneth Gergen is de woordvoerder geworden voor een radicaal sociaal constructionisme dat (inter)subjectiviteit serieus neemt. Hij heeft ook een narratieve theorie ontwikkeld die de nadruk legt op de motieven van de personages in de ontwikkeling van het verhaal. Theodore Sarbin, John Shotter Dan P. MacAdams en anderen hebben sterk bijgedragen aan wat zij 'narratieve psychologie' noemen. Zij zien het verhaal als basismetaphoor voor het verstaan van menselijk handelen en van het psychisch functioneren van mensen. Op basis van dat idee hebben Michael White en David Epston modellen ontwikkeld voor een narratieve

therapie, waarmee zowel psychotherapeuten als praktisch theologen veel hebben gedaan. Hun benadering vraagt niet of verhalen waar zijn of niet, maar of de verhalen die iemand vertelt het mogelijk maken om het leven te leiden. Het doel van de therapie is dan ook het deconstrueren van verhalen die inperken en het construeren van nieuwe en leefbare verhalen. Een veelbelovend nieuw veld is dat van de narratieve gerontologie, gekenmerkt door een sterke interesse in spiritualiteit (Kenyon et al. 2011).

Ten slotte zijn narratieve benaderingen sterk ontwikkeld waar men stem wilde geven aan gemarginaliseerde groepen. Wetenschappers met een feministisch, postkoloniaal, queer of anderszins kritisch perspectief werken vaak met narratieve benaderingen om zo de particuliere verhalen naar voren te schuiven die de dominante logica van een onderdrukkende samenleving uitdagen. Voortbordurend op het werk van de cultuurfilosoof Walter Benjamin hebben Johann Baptist Metz en bevrijdingstheologen na hem gewerkt aan theologische methoden die diep geworteld zijn in de praxis, meer specifiek in de persoonlijke verhalen van gemarginaliseerde mensen en de ‘gevaarlijke verhalen’ van de traditie die deze marginalisering weerspiegelen. In een aantal opzichten komen die inzichten van Metz in de buurt van de Yale School en van de mainstream narratieve theologie in Europa, maar Metz en zijn leerlingen zijn uitzonderlijk in hun engagement met gemarginaliseerde stemmen.

Narratieve benaderingen in de praktische theologie

Omdat narratieve benaderingen altijd deel hebben uitgemaakt van de theologische reflectie op religieuze praktijken (de reflectie die we tegenwoordig praktische theologie noemen), verbaast het niet dat er in feite meerdere goed verankerde narratieve perspectieven te vinden zijn. De meest klassieke gestalte neemt de narratieve vorm van de bijbelse traditie als uitgangspunt. Narrativiteit betreft hier alleen de vorm die een belangrijke rol kan spelen in de religieuze communicatie. Daarmee begeeft men zich nog niet in het vaarwater van een sociaal-constructionistisch perspectief of van een kritische sociale analyse. Het valt juist op dat veel van de meer conservatieve stromingen in het Christendom uitgebreid gebruik maken van verhalende vormen, maar veel meer dan een effectief vehikel om traditionele religieuze visies over te dragen, wordt het dan niet. De modernere praktische theologie gaat veel sterker uit van de notie dat vorm en inhoud samenhangen en dat een narratieve benadering ook invloed heeft op de visie die men heeft op kennis en waarheid. Dat is door een aantal praktisch theologen uitgewerkt voor de verschillende subdisciplines.

In het veld van de pastorale zorg en counseling heeft Charles Gerkin (1984) baanbrekend werk verricht met zijn boek *The Living Human Document*. De notie in de titel verwoordt ontleent hij aan Anton Boisens werk uit het begin

van de twintigste eeuw. Gerkin beschrijft ermee hoe de mensen die we in de pastorale zorg tegenkomen verhalenvertellers zijn die proberen de zin te zien van de gebeurtenissen van hun leven. Hij ontwikkelt een heremeneutisch model van pastorale counseling door een verbinding te leggen tussen een 'language of force' – als in psychoanalyse of Marxistische maatschappijanalyse – en een 'language of meaning'. Daarbij gebruikt Gerkin expliciet narratieve concepten als plot, toon en rol, waarmee hij een filosofisch onderbouwde structuur biedt voor pastorale zorg. Deze inzichten zijn niet alleen door Gerkin zelf verder uitgewerkt in latere publicaties, maar ook bijvoorbeeld door Chris Schlauch (1995) in zijn benadrukken van de rol van het verhaal in zorg als 'faithful companioning', Andrew Lesters (1995) analyse van toekomstverhalen in zijn studie over hoop in pastorale zorg en counseling en Julian Müllers (1999) toepassing van narratieve therapie in de pastorale counseling. De brede inzet van het boek *Zorg voor het verhaal* (Ganzevoort & Visser 2007) als studieboek voor pastorale en geestelijke verzorging maakt duidelijk hoe vanzelfsprekend een narratieve benadering is geworden in de Nederlandse pastorale theorievorming.

In de homiletiek of preektheorie wordt de aandacht voor narrativiteit expliciet in de zogenoemde 'new homiletics'. In deze stroming neemt men afscheid van een propositionele prediking die vooral de overdracht van inhouden centraal stelt, en ziet men in plaats daarvan de prediking als transformatieve gebeurtenis waarin performatieve taal en metaforen een grote rol spelen. Niet elke preek hoeft verhalen te gebruiken, maar de onderliggende structuur is wel van narratieve aard. Waar meer algemene homiletische inleidingen als van David Buttrick een zekere voorkeur voor narratieve benaderingen laten zien, geeft Eugene Lowry (2001) een expliciet narratieve uitwerking. In deze beweging treffen we natuurlijk grote verschillen aan. John Wright (2007) blijft dicht bij de nadruk van de Yale School op gemeenschapsopbouw door verhalen, terwijl Cas Vos (2005), Bert Altena (2003) en anderen juist werken met het door Umberto Eco verwoorde idee van open kunstwerk: er is geen vastgelegde betekenis maar een narratief-metaforische ruimte waarin de hoorder dat wat in de preek wordt aangeboden verbindt met haar of zijn levensverhaal om zo betekenis te vinden.

Hoewel narratieve benaderingen het best ontwikkeld lijken in de homiletiek en pastorale zorg, zijn er ook veelbelovende bijdragen in andere praktisch-theologische velden. Anderson & Foley (2001) verbinden pastorale zorg met de viering in de religieuze samenkomst door te kijken naar de relatie tussen verhalen en rituelen als twee van de krachtigste modi van transformatieve communicatie. Veel eerder al had Thomas Groome (1980) een narratieve benadering uitgedragen zijn visie op religieuze vorming als gedeelde christelijke praxis. Heinz Streib (1991) en Nicola Slee (2004)

onderstrepen het belang van verhalen in geloofsontwikkeling. James Hopewell (1987) en Charles Gerkin (1986) ten slotte hebben narratieve aanzetten gegeven voor de bestudering van geloofsgemeenschappen. De volle mogelijkheden van narratieve benaderingen in deze velden moeten nog benut worden.

Centraal in al deze bijdragen staat de vraag hoe menselijke verhalen en de verhalen van/over God aan elkaar raken. Op dat punt zijn drie verschillende visies te onderscheiden die soms alleen een strategische keuze inhouden, soms als theologisch normatief worden gepresenteerd (Ganzevoort 2010). In de eerste visie fungeren de bijbelse verhalen over God om menselijke verhalen tot uitdrukking te brengen. Ze geven woorden aan wat wij voelen en weten en valideren zo de menselijke ervaring. Dat gebeurt bijvoorbeeld als een pastor een psalm leest met mensen die ingrijpende lijdenservaringen doormaken. In deze expressieve modus krijgen menselijke verhalen erkenning in de religieuze traditie. In de tweede visie bieden de bijbelse verhalen over God een tegenover dat onze verhalen onder kritiek stelt. Deze profetische stijl daagt ons uit om onze verhalen te heroverwegen en biedt ons richting, waarschuwing of troost. In de derde visie bieden de bijbelse verhalen over God een open ruimte waar we onze eigen verhalen kunnen samenbrengen en overdenken zonder dat we in de ene of andere richting worden geduwd. Deze evocatieve benadering borduurt voort op de gedachte van het verhaal als open kunstwerk. Dat betekent dat bijvoorbeeld een preek niet een specifieke boodschap hoeft over te dragen, maar ruimte mag geven aan de luisteraar om in de woorden hun eigen boodschap te vinden.

Narrativiteit in praktisch-theologisch onderzoek

Een laatste aspect in deze verkenning van narratieve benaderingen in de praktische theologie is het groeiende veld van narratief onderzoek. Veel praktisch theologen hebben voorkeur voor kwalitatief, biografisch onderzoek, maar ze verschillen in de mate waarin ze reflecteren op de verschillende dimensies van narratieve benaderingen zoals besproken in dit artikel. Sommigen gebruiken narratieve methoden om religieuze communicatie te beschrijven en te verbeteren, zonder werkelijk kritische vragen te stellen bij de bestaande praxis. Anderen gebruiken narratief onderzoek als instrument voor analyse en deconstructie door ruim baan te maken voor de subjectiviteit van de verteller en de lokalisering van het verhaal in de relatie met een publiek. Weer anderen zien narratief onderzoek primair als manier om gemarginaliseerde stemmen tot spreken te brengen en plaatsen hun werk daarmee in de traditie van de bevrijdingstheologie.

Dat narratief ingestelde onderzoekers in de praktische theologie verschillen van elkaar in deze keuzes, onderstreept de noodzaak om stil te staan bij de

aard van het narratieve materiaal. Dat roept twee fundamentele vragen op: een epistemologische en een ethische.

De epistemologische vraag heeft te maken met het gezichtspunt dat verhalen altijd interpretaties zijn van een ervaren werkelijkheid in relatie tot een specifiek publiek. De vraag die opkomt is dan ook of we de verhalen van geïnterviewden zien als vensters waardoor we de historische waarheid of de geestesgesteldheid van de gesprekspartner in beeld krijgen, of dat we de verhalen zien als tijd-, plaats- en relatiespecifieke constructies. Die laatste visie betekent dat narratief onderzoek slechts in beperkte zin externe feiten zichtbaar kan maken, maar ook dat het bij uitstek in staat is om de processen van betekenisgeving in beeld te krijgen. Dat impliceert echter ook dat de relatie tussen onderzoeker en gesprekspartner constitutief is voor de narratieve data die verzameld worden en dat is iets waar de onderzoeker expliciet rekenschap van moet afleggen.

De ethische kwestie heeft te maken met de vraag welke verhalen op de voorgrond komen te staan en welke verhalen een marginale of zelfs geen plaats krijgen. Dat is natuurlijk een kwestie bij elk onderzoeksproject, maar het wordt bij narratief onderzoek veel centraler vanwege het belang dat gehecht wordt aan subjectiviteit. De keuze van participanten is bepalend voor de uitkomsten en het is dan ook niet alleen een methodologische maar ook een ethische beslissing om de machtelozen, buitenstaanders en gemarginaliseerden bij het project te betrekken of juist te focussen op de dominante groep. De narratieve onderzoeker dient zich bewust te zijn dat onderzoek geen objectieve en neutrale analyse van de werkelijkheid is, maar een opnieuw sociaal ingebedde narratieve (re)constructie die de verhalen van deelnemers ondersteunt of juist uitdaagt. Voor zover de onderzoeker zich engageert met het veld, wordt hij of zij ook speler in dat veld. De opstelling van de onderzoeker zal dan ook altijd de verhalen van deelnemers beïnvloeden, ondersteunen of onder kritiek stellen.

Een narratief model

Voor een verdere uitwerking van narratieve benaderingen in de praktische theologie is het wellicht behulpzaam een formeel model aan te bieden dat voortbouwt op de perspectieven die hier aan bod zijn geweest. Dit model (Ganzevoort & Visser 2007) beschrijft zes dimensies die in concrete onderzoeksprojecten kunnen worden geoperationaliseerd. De eerste vier dimensies betreffen de configuratie van het verhaal, oftewel de manier waarop de verteller probeert de zin te zien van haar of zijn ervaringen door een plausibel verhaal te construeren. Dat betreft de dimensies structuur, perspectief, toon en rolverdeling.

De eerste dimensie is structuur en beschrijft de selectie van en volgordelijke verbindingen tussen de elementen die in het verhaal of de verhalen zijn opgenomen. De verteller gebruikt een tijdsorde om de verhaalelementen te presenteren in een bepaald, al dan niet chronologisch verband. Door deze presentatie schept het verhaal een eigen tijd. Terugkijken naar het verleden en anticiperen van de toekomst worden gebruikt om het heden te interpreteren. De structuur waarin dat allemaal gebeurt kan coherent zijn of juist fragmentarisch en associatief, maar door de causale, temporele, thematische en/of metaforische verbindingen ontstaan verhaallijnen. Dit proces heet emplotment.

De tweede dimensie is perspectief. Hier gaat het om het gezichtspunt van waaruit de verteller het verhaal vertelt, vrijwillig of onder druk van anderen. Het ingenomen perspectief bepaalt de selectie en interpretatie van gebeurtenissen. Deze dimensie daagt ons in het onderzoek uit om kritisch het effect te analyseren van de sociale positie van vertellers en publiek (inclusief leeftijd, gender en etniciteit), hun respectieve belangen en behoeften en de relatieve macht die zij hebben om een bepaald perspectief in de interactie op te leggen.

Toon beschrijft de algehele affectieve lading van het verhaal, onder meer gebaseerd op de vraag of de hoofdpersoon in het verhaal dichter bij haar of zijn doelen komt. De klassieke genres (komedie, roman, tragedie, ironie) worden gekenmerkt door een verschillende toon. Toon is ook essentieel om vast te stellen hoeveel hoop, verbondenheid en toewijding de verteller in het verhaal legt.

Rolverdeling is de laatste dimensie van de configuratie van het verhaal. Het beschrijft de manier waarop de verteller specifieke rollen toekent aan zichzelf en aan andere personages in het verhaal (waaronder karakteristieke rollen als held(in), verzorg(st)er, slachtoffer). Door deze rolverdeling construeert de verteller een constellatie van rollen die de narratieve structuur bevolken en in stand houden en zo de identiteit van de verteller dragen. De conflicten en complementariteiten tussen de rollen zijn belangrijke aspecten van het narratieve proces.

Naast deze vier dimensies van de configuratie zijn er twee dimensies die vooral betrekking hebben op de relatie met het publiek. De eerste daarvan is de relationele positionering, het proces waardoor de verteller zijn of haar verhaal gebruikt om relaties tot stand te brengen, te onderhouden, te veranderen of te beëindigen. Een narratieve benadering van sociale en religieuze interacties ziet handelingen en verhalen primair als performatief en minder als representatief. De centrale analysevraag is dan ook wat de verteller wil bereiken met het juist zo vertellen van juist dit verhaal.

De laatste dimensie betreft de rechtvaardiging voor het publiek, oftewel de manier waarop de verteller rekenschap aflegt van haar of zijn leven ten

overstaan van belangrijke anderen. Deze rekenschap of rechtvaardiging wordt beoordeeld aan de hand van criteria van legitimiteit en plausibiliteit die per publiek kunnen verschillen. De samenstelling van het publiek bepaalt dan ook het aantal en de consistentie van de verhalen dat nodig is voor een gerechtvaardigd verhaal. Daarbij beroepen vertellers zich vaak op normatieve of ‘canonieke’ verhalen om hun verhalen als meer plausibel te presenteren.

Deze zes dimensies van het narratieve proces zijn wederzijds afhankelijk en met elkaar verbonden. Een bepaalde structuur heeft implicaties op het perspectief, rolverdeling op toon, enzovoorts. De dimensies helpen om verschillende invalshoeken te vinden om het narratieve proces te observeren en analyseren. Ze zijn ook toepasbaar op specifieke religieuze praktijken als gebed, pastorale zorg en religieuze vieringen.

Een evaluatie van narratieve benaderingen

Tot slot van dit artikel wil kort enkele beloften van en kritiekpunten op narratieve benaderingen langsgaan. De eerste belofte is dat ze de interactie stimuleren tussen hedendaagse praktijken en fenomenen en (teksten uit) de religieuze tradities. Dat sluit aan bij een fris verstaan van Boisens beroemde term ‘living human document’. Terwijl die term eerder wel gebruikt werd om het contrast te schetsen tussen dode teksten en levende mensen, onderstreept een narratieve benadering de parallellen tussen geschreven teksten en betekenisvolle handelingen. Deze verbindingen nodigen de praktische theologie uit om methoden en inzichten te gebruiken uit de studie van de bronnen van de traditie en hun relatie met levende menselijke documenten te verkennen.

In de tweede plaats dient een narratief perspectief ook als metatheoretisch kader. Het helpt ons de verbinding tussen theologie en sociale wetenschappen beter te verstaan evenals de strijd tussen verschillende benaderingen in beide disciplines. In strijdende theorieën en benaderingen kunnen onderliggende metaforen worden geïdentificeerd met hun impliciete normatieve vooronderstellingen. Door dit metatheoretische karakter en de groeiende hoeveelheid literatuur over narrativiteit in de sociale wetenschappen, is er een sterk potentieel voor interdisciplinair onderzoek.

In de derde plaats houdt de narratieve wende een hermeneutische voorkeur in voor de individuele biografie en de individuele religieuze constructie boven algemene beschrijvingen en statistische gemiddelden. Dat is vanuit theologisch-ethisch gezichtspunten ook gewenst als we recht willen doen aan de stemmen van de onderdrukten en ongehoorden en als we het religieuze individu erkenning willen bieden. Vanuit sociaal-wetenschappelijk perspectief is het legitiem gezien de realiteit van een meer

en meer gefragmenteerde en plurale samenleving. Individuen construeren hun eigen *bricolage* van elementen uit diverse religieuze en levensbeschouwelijke tradities.

In de vierde plaats brengt een narratieve benadering ons in de nabijheid van de praktijken die we bestuderen. Gegeven het feit dat mensen geneigd zijn in verhalen te spreken en denken, helpt een narratieve theorie en methode ons een theoretische vervreemding te voorkomen. Ook wie niet instemt met de vooronderstelling dat het menselijk leven en ervaren sterk narratief is gestructureerd, moet toch erkennen dat de menselijke praktijken die we bestuderen in een narratief discours tot ons komen.

Wat de kritiekpunten betreft, narratieve benaderingen hebben het risico dat ze te cerebraal, verbaal en cognitief worden. Ik heb in dit artikel met opzet een brede benadering van narrativiteit gekozen om zo ook rituelen, praktijken en lichamelijke en emotionele bewegingen mee te nemen. Feit blijft dat het model zelf zich primair aftekent op het niveau van woorden en betekenissen, waardoor een onterechte voorrang kan worden gegeven aan verbale kennis.

Een hiermee verbonden kritiekpunt is dat narratieve benaderingen soms te weinig aandacht geven aan machtsverhoudingen en gevestigde belangen. Dit artikel laat zien dat juist een narratieve benadering dat ook kan ontmaskeren en deconstrueren, maar het is zeker waar dat veel narratief onderzoek daar naïef mee omgaat.

Het derde kritiekpunt is dat narratieve benaderingen vragen van normativiteit uit de weg gaan, met name waar de menselijke subjectiviteit voluit wordt geaccepteerd. Dat kan betekenen dat menselijke verhalen als normatief gelijkwaardig worden gezien aan bijbelse verhalen. Op dit punt is een groot verschil tussen diverse narratieve benaderingen te zien, maar de narratieve wende brengt inderdaad een herwaardering van subjectiviteit met zich mee. Daarmee wordt het echter niet minder normatief dan wanneer men een religieuze traditie als uitgangspunt neemt; een narratieve analyse kan en moet juist de verborgen normativiteit zichtbaar maken en in conversatie brengen met de tradities waarin ze is ingebed.

Hoe men deze beloften en kritiekpunten waardeert, hangt ontegenzegglijk af van de eigen voorkeur voor een specifieke narratieve benadering en van het levensbeschouwelijk perspectief dat men aanhangt. Desondanks lijkt het plausibel te verwachten dat narratieve benaderingen een belangrijk perspectief zullen blijven vertegenwoordigen in de praktische theologie. Ze bieden een ander zicht op religieuze kennis en een levensechte manier op praktijken te analyseren.

Literatuur

Altena, A. (2003) *Wolken gaan voorbij... Een homiletisch onderzoek naar mogelijkheden voor de preek in een postmodern klimaat*. Zoetermeer: Boekencentrum.

Anderson, H., and Foley, E. (2001). *Mighty Stories, Dangerous Rituals: Weaving Together the Human and the Divine*. San Francisco: Jossey-Bass.

Andrews, D. P. (2002). *Practical Theology for Black Churches: Bridging Black Theology and African American Folk Religion*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.

Bruner, J. S. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Crites, S. (1971). "The Narrative Quality of Experience." *Journal of the American Academy of Religion* 39: 391–411.

Day, J. M. (1993). "Speaking of Belief: Language, Performance, and Narrative in the Psychology of Religion." *International Journal for the Psychology of Religion* 3(4): 213–229.

Ganzevoort, R. R. (2010). "Minding the Wisdom of Ages: Narrative Approaches in Pastoral Care for the Elderly." *Practical Theology* 3(3), 331–340.

Ganzevoort, R. R., Korte, A. J. A. C. M., and Scherer-Rath, M., eds. (in press). *Religious Stories We Live By: Narrative Approaches in Theology and Religious Studies*. Leiden: Brill.

Ganzevoort, R.R. & Visser, J. (2007) *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale zorg*. Zoetermeer: Meinema.

Gerkin, C. V. (1984). *The Living Human Document: Re-visioning Pastoral Counseling in a Hermeneutical Mode*. Nashville: Abingdon Press.

Gerkin, C. V. (1986). *Widening the Horizons: Pastoral Responses to a Fragmented Society*. Philadelphia: Westminster Press.

Groome, T.H. (1980) *Christian religious education*. San Francisco: Harper & Row.

Hopewell, J. F. (1987). *Congregation: Stories and Structures*. Philadelphia: Fortress Press.

Kenyon, G., Bohlmeijer, E., and Randall, W. L., eds. (2011). *Storying Later Life: Issues, Investigations and Interventions in Narrative Gerontology*. New York: Oxford University Press.

- Kundtz, D. J., and Schlager, B. S. (2007). *Ministry among God's Queer Folk: LGBT Pastoral Care*. Cleveland: Pilgrim Press.
- Lester, A. D. (1995). *Hope in Pastoral Care and Counseling*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Lowry, E. L. (2001). *The Homiletical Plot: The Sermon as Narrative Art Form*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Müller, J. (1999). *Companions on the Journey: The Art of Narrative Pastoral Counselling*. Roodepoort, South Africa: Logos Books.
- Neuger, C. C. (2001). *Counseling Women: A Narrative Pastoral Approach*. Minneapolis: Fortress Press.
- Ricoeur, P. (1984–1988). *Time and Narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schlauch, C. R. (1995). *Faithful Companionship: How Pastoral Counseling Heals*. Minneapolis: Fortress Press.
- Slee, N. (2004). *Women's Faith Development: Patterns and Processes*. Aldershot: Ashgate
- Streib, H. (1991). *Hermeneutics of Metaphor, Symbol and Narrative in Faith Development Theory*. Frankfurt: Peter Lang.
- Vos, C. A. J. (2005). *Theopoetry of the Psalms*. London: T. & T. Clark.
- Wright, J. W. (2007). *Telling God's Story: Narrative Preaching for Christian Formation*. Downers Grove, IL: IVP Academic.